

SOCIALINĖS ANTROPOLOGIJOS IR ETNOLOGIJOS STUDIJOS

LIETUVOS

11(20)

2011

ETNOLOGIJA

LITHUANIAN ETHNOLOGY

STUDIES IN SOCIAL ANTHROPOLOGY AND ETHNOLOGY

LIETUVOS ETNOLOGIJA:

PRAEITIS, DABARTIS IR PERSPEKTYVOS

Sudarytojas ŽILVYTIS ŠAKNYS

LITHUANIAN ETHNOLOGY:

PAST, PRESENT AND FUTURE

Edited by ŽILVYTIS ŠAKNYS

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

Leidybą finansuoja
LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA

REDAKcinĖ KOLEGIJA

Vytis Čiubrinskas (vyriausiasis redaktorius)
Vytauto Didžiojo universitetas

Auksuolė Čepaitienė
Lietuvos istorijos institutas

Jonathan Friedman
*École des Hautes Études en Sciences Sociales
Kalifornijos universitetas, San Diegas*

Orvar Löfgren
Lundo universitetas

Jonas Mardosa
Lietuvos edukologijos universitetas

Žilvytis Šaknys
Lietuvos istorijos institutas

REDAKcinĖS KOLEGIJOS
SEKRETORĖ

Danguolė Svidinskaitė
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos – etnologijos ir socialinės/kultūrinės antropologijos mokslo žurnalas, nuo 2001 m. leidžiamas vietoj tęstinio monografijų ir studijų leidinio „Lietuvos etnologija“. Jame spausdinami moksliniai straipsniai, konferencijų pranešimai, knygų recenzijos ir apžvalgos, kurių temos pirmiausia apima Lietuvą ir Vidurio/Rytų Europą. Žurnalas siekia pristatyti mokslo aktualijas ir skatinti teorines bei metodines diskusijas. Tekstai skelbiami lietuvių arba anglų kalba.

Redakcijos adresas:
Lietuvos istorijos institutas
Kražių g. 5
LT-01108 Vilnius

Tel.: + 370 5 262 9410
Faks: + 370 5 261 1433
El. paštas: etnolog@istorija.lt
v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Žurnalas registruotas:
European Reference Index for the Humanities (ERIH)
EBSCO Publishing: Academic Search Complete, Humanities International Complete,
SocINDEX with Full Text
Modern Language Association (MLA) International Bibliography

TURINYS / CONTENTS

<i>Pratarmė (Žilvytis Šaknys)</i>	5
<i>Foreword (Žilvytis Šaknys)</i>	7

Straipsniai / Articles

Žilvytis Šaknys

Ieškant idėjų praeityje: etnologijos istorija ir dabartis	9
In Search of Ideas in the Past: the History and the Present State of Ethnology. Summary	28

Ullrich Kockel

Kam reikia Europos etnologijos – ir kokios? Kritiniai svarstymai apie Europos etnologijos prasmę ir tikslą	33
Wherefor a European Ethnology – and Which One? Critical Reflections on the Meaning and Purpose of an European Ethnology. Summary	46

Vytis Čiubrinskas

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos <i>kultūrą</i> <i>gelbstinčios</i> etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos	49
Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology. Summary	64

Auksuolė Čepaitienė

Etnologijos (etnografijos) ištakos ir <i>valstiečio</i> atradimas Lietuvoje XVIII a. pabaigoje – XIX a. pradžioje	69
The Beginnings of Ethnology (Ethnography) and a Discovery of <i>a Peasant</i> in Lithuania of the Late 18th and Early 19th C. Summary	90

Marleen Nõmmela

Becoming an Ethnographer. Becoming a Science. Ferdinand Linnus and Estonian Ethnology in the 1920s	93
Tapimas etnografu ir mokslo formavimosi pradžia. Ferdinandas Linnusas ir Estijos etnologija XX a. 3-iajame dešimtmetyje. Santrauka	107

Waldemar Kuliowski

Etnologija Lenkijoje: institucinė ir mokslo raida nuo 1910 metų iki šiandienos	109
Ethnology in Poland: Institutional and Scientific Development since 1910. Summary	123

Irena Regina Merkienė

Etnologijos institutas sovietmečio Lietuvoje mokslo politikos ir ideologijos kontekste	125
Institute of Ethnology in Soviet Lithuania in the Context of Science Policy and Ideology. Summary	140

John Helsloot

- Stress and Ritual. December Family Traditions in the Netherlands of Today 143
 Stresas ir ritualas. Gruodžio mėnesio šeimos tradicijos šių dienų Nyderlanduose. Santrauka 155

Vita Petrušauskaitė

- Antropologija mieste ar miesto antropologija? Tyrimo lauko mieste konstravimas 159
 Anthropology in the City or Anthropology of the City? Construction of Field-site in Urban Environment. Summary 176

Recenzijos ir apžvalgos / Reviews

- Jonas Mardosa. Rytų Lietuvos ir Vakarų Baltarusijos verbos. Liaudiško pamaldumo raiška XX a. antrojoje pusėje – XXI a. pradžioje (*Irena Regina Merkienė*) 179
 Ullrich Kockel. Re-visioning Europe: Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands (*Neringa Klumbytė*) 182
 Socialinė antropologija, etnografija ir biotechnologija. A. Čepaitienė (sud.) (*Rima Praspaliauskienė*) 183
 Aušra Zabieliene. Folkloro ansambliai dabartinėje Lietuvoje: etnologinis aspektas (*Rimantas Sliužinskas*) 186
 Tradicinė rytų aukštaičių vestuvių muzika. G. Kirdienė (sud.) (*Daiva Račiūnaitė-Vyčiniene*) 189
 Senoji Lietuva. Paroda Lietuvos nacionaliniame muziejuje 2009 09 17– 2009 11 30. O. Fišman, B. Kulnytė, E. Lazauskaitė (sud.) (*Žilvytis Šaknys*) 196
 Martynas Purvinas, Marija Purvinienė. Mažosios Lietuvos kapinės ir antkapiniai paminklai I (*Skaidrė Urbonienė*) 199

Konferencijos / Conferences

- EASA 2010 m. konferencija „Krizė ir vaizduotė“ (*Vilius Ivanauskas*) 203
 Dešimtas SIEF kongresas Lisabonoje (*Skaidrė Urbonienė*) 206
 Žvilgsnis į tarpdalykinę mokslinę konferenciją „Tradicijos ir modernumo dermė, priešprieša, raidos perspektyvos“ (*Aušra Zabieliene*) 208

In Memoriam

- Jonas Balys (*Rita Repšienė*) 209

Etnologija ir sociokultūrinė antropologija Lietuvoje: nuo tautos *kultūrą gelbstinčios* etnografijos iki kosmopolitinės antropologijos

Vytis Čiubrinskas

Šio straipsnio didžiausias dėmesys skirtas disciplininiam etnologijos ir sociokultūrinės antropologijos mokslo krypčių klostymuisi Lietuvoje: kaip šios disciplinos yra išsiskilusios ir/arba suformuotos institucinių politikų ir kaip jas veikė ir tebeveikia dominuojančios ideologijos bei diskursai. Kitas straipsnio tikslas būtų apibūdinti abiejų disciplinų akistatą, kaip palaikomą / nepalaikomą dominuojančios nacionalinio identiteto politikos ir besivadovaujančiųjų skirtingomis metodologijomis bei epistemologijomis.

Straipsnis paremtas abiejų disciplinų praktikų darbų ir pasisakymų analize, taip pat autoriaus tiesiogine patirtimi dalyvaujant daugelyje sociokultūrinių kontekstų, pagrindinių etnologijos ir antropologijos disciplinas plėtojančių institucijų veikloje ir būnant tarp žmonių, dariusių ar tebedarančių įtaką etnologijos bei antropologijos padėčiai Lietuvoje.

Dr. Vytis Čiubrinskas, Vilniaus universitetas, Orientalistikos centras, Universiteto g. 3, LT-01013 Vilnius, el. paštas: v.ciubrinskas@smf.vdu.lt

Įžanga: etnologija ir antropologija Vidurio ir Rytų Europoje

Iš „aksominės“, „dainuojančios“ ir kitų Vidurio ir Rytų Europoje komunizmą bei totalitarizmą sugriovusių revoliucijų buvo tikimasi, kad jos nuties kelią naujai Europai susivienyti su Vakarų demokratijomis. Tačiau, kaip pažymi čekų antropologas Peteris Skalnikas, atkreipdamas dėmesį į situaciją Čekijos Respublikoje: „Kadangi revoliucija buvo aksominė, ji paliko gyvuoti ir klestėti *senojo režimo* mentalitetą bei praktikas“ (Skalnik 2002: vii). Žinoma, totalitarinė ideologija išnyko, tačiau naujieji dominuojantys diskursai, bent jau posovietinėje Europos dalyje, nuolat linksniavo *perestroikos* laikotarpiu išryškintą žūtbutinį poreikį iš naujo atsikuriančioms tautoms išlaikyti savo kultūras, vertybes ir tradicijas, priešpriešinant jas naujai grėsmei – šįkart globalizacijai.

Šis poreikis turėjo atgarsį ir tautas studijuojančiuose regionų moksluose. Kaip pastebėta daugelio Vidurio ir Rytų Europos tyrinėtojų (Hofer 1968; Stocking 1982; Gellner 1993[1983]; Skalnik 2002; Hann 2003a, Hann, Sarkany, Skalnik 2005; Hann et al. 2007; Verdery 2007), šiame regione yra susipynusios dvi disciplinos – sociokultūrinė antropologija ir etnologija. Pastarąją jau 1960-aisiais Tamasas Hoferis savo straipsnyje „Antropologai ir vietiniai etnografai Vidurio Europos kaimuose: lyginamosios pastabos apie dviejų disciplinų profesines ypatybes“ pavadino „nacionaline etnografija“ (Hofer 1968: 311–315). Kadangi straipsnis buvo publikuotas prestižiniame *Current Anthropology* žurnale, jis turėjo rezonansą. Įkandin T. Hoferio, Chrisas Hannas etnologiją vadina „į tautą orientuota antropologija“ (Hann et al. 2007: 9) ir įrodo dvigubą sociokultūrinės antropologijos, arba, kaip jis sako: „tautas studijuojančio mokslo“ (atliepiant vokiškam terminui *Völkerkunde*) lauko discipliniškumą, kylantį iš vokiečių tradicijos, nes „daugybė problemų tebekyla dėl to, jog antropologijos konotacijos kitomis (ne anglų) kalbomis dažnai yra klaidinančios“ (Hann, Sarkany, Skalnik 2005).

Svarbu pabrėžti, kad istoriškai antropologijos ištakoms ir vystymuisi Vidurio ir Rytų Europoje vokiečių kalbos įnašas suvaidino nemenką vaidmenį nustatant akademinės studijų ir tyrimų kryptis bei programas. Sąvokos *Ethnographie*, *Ethnologie*, *Völkerkunde* šiandien Vokietijoje neretai yra vartojamos kaip sinonimai. Tuo tarpu sąvokos *Volkskunde* reikšmė dažnai jungia daugiau mažiau atskiras mokslo kryptis, tokias kaip folkloras, materialioji kultūra, muziejų studijos. Po Antrojo pasaulinio karo terminas *Volkskunde* dažniausiai keičiamas į „Europos etnologiją“ (*Europäische Ethnologie*, *European Ethnology*), o neseniai jį pradėjo keisti dar vienas pavadinimas – „empirinis kultūros mokslas“ (*Empirische Kulturwissenschaft*).

Dalis tyrinėtojų mano, kad takoskyra tarp dviejų disciplinų – etnologijos ir sociokultūrinės antropologijos – atsirado ideologiniu pagrindu ir turi politinį aspektą. Ch. Hanno ir kitų sudarytoje knygoje (Hann, Sarkany, Skalnik 2005: 6) cituojamas George'as Stockingas (1982) vadina tai takoskyra tarp „tautos kūrimo“ ir „imperijos kūrimo“ antropologijų. Plėtodama šią takoskyrą Catherine Verdery (2007) yra pastebėjusi, kad abi disciplinos yra bent jau paveiktos, jei ne suponuotos, kolonializmo ir tebeveikiamos pokolonijinių ir etnonacionalistinių diskursų. Savo daugkartinių antropologinių lauko tyrimų Rumunijoje ir kitose Vidurio bei Rytų Europos šalyse metu C. Verdery yra tiesiogiai patyrusi posocialistinių nacijų ir nacionalinių kultūrų (at)kūrimo procesų poveikį. Anot jos, pastarieji iš naujo suteikia galios šimto metų senumo – imperijų žlugimo laikotarpio – retorikai, paremtai „atsigrėžimu į „liaudį“, siekiant atskleisti „autentišką tautos charakterį“ (Verdery 2007). Ji teigia, kad kaip pokolonijinė antropologija buvo užjūrio kolonizatorių kūrinys, taip ir Vidurio bei Rytų Europos etnografija, nors ir naudojant skirtingus akcentus, atsirado kaip *kolonizuotos* Europos padarinys (Verdery 2007), t. y. jos Vakarams kolonizuojant Rytus. Būtent dėl šių skir-

tingų akcentų susiklostė skirtingos epistemologijos. Viena vertus, buvo taikomi palyginimo ir teorijų kūrimo metodai (antropologija), kita vertus – apsauginės ir gynybinės (nuo įsivaizduojamų modernizacijos, „neokolonialistinių“, vėliau globalizacijos jėgų) strategijos (etnologija). Kaip dar kartą pabrėžia C. Verdery, *kolonizuotiesiems* „nebuvo naudingas nei palyginimas, nei teorijų kūrimas; vietoj to iškilo nuodugnaus vietinių tradicijų aprašymo poreikis“ (Verdery 2007).

Nacionalinė etnologija ir sociokultūrinė antropologija kaip atskiros disciplinos yra skirtingos kilmės ir turi skirtingas funkcijas. Pirmoji beveik visais atvejais „veikia tautos labui“ (Kaschuba 2003), pradedant XIX a. antros pusės nacionaliniais sąjūdžiais – tautų kūrimosi laikotarpio „gelbėjimo, apsaugojimo darbais bei kultūrine inžinerija“ (Gellner 1993[1983]) ir baigiant „dainuojančių“ ir „aksominių“ revoliucijų sukulto komunizmo žlugimo meto „etnifikacija“ bei kultūriniu-etniniu nacionalizmu. Antroji yra naujovė – vesternizacijos produktas, daugeliu atvejų ateinantis į regioną dėl posocialistinių pokyčių kaip pokolonijinės ir kosmopolitinės globalios studijos, apimančios visą žmoniją kaip rūšį, žmonių gyvenamos, elgsenos, mąstysenos ir jausenos nagrinėjimą, parentą lyginamąja ir holistine perspektyvomis. Ilgainiui ši disciplina metė iššūkį „natūraliai“ įtvirtintų nacionalinių socialinių ir humanitarinių (ypač istorijos) mokslų tvarkai, išskeldama prielaidą, jog „tauta(s) studijuojantys“ mokslai negali apsiriboti okcidentalizmu, t. y. Europa ar Vakarais, ir juo labiau turėtų būti laisvi nuo metodologinio nacionalizmo.

Anot lenkų antropologo Michalo Buchowskio, tokia etnologijos *vis-a-vis* antropologijai pozicija nesukuria „žinojimo hierarchijų“ (Buchowski 2004) tarp nacionalinių ir kosmopolitinių mokslo sistemų (nors ir naudojasi vakarietišku idėju ir resursų importu), tačiau skatina mus išsiaiškinti būtent tuos kontekstus, kur ir kaip šis žinojimas buvo/yra kuriamas ir atkuriamas – kokiomis ideologijomis ir diskursais remiasi, kokių interesų grupių ir kokių epistemologijų yra vedinas.

Tad kaipgi, Ch. Hanno žodžiais, „žinojimas apie tautą(as)“ buvo kuriamas mažose, kolonializmo nepaliestose Vidurio ir Rytų Europos šalyse, pavyzdžiui, Lietuvoje? Šiuo atveju ypač svarbu išsiaiškinti, kokiomis aplinkybėmis skirtingos žinių sistemos formavo discipliną(-as) ir kuo šios sistemos savo galią grindė, t. y. kaip dominuojantys diskursai ir kaip tokios žmonės į grupes suskirstančios abstrakcijos kaip *etniškumas*, *tauta*, *kultūra* tapo formalizuotos ir institucionalizuotos. Kaip tokie socialiniuose moksluose analitiškai nebeinstrumentalūs (ypač pasirodžius Benedicto Andersono knygai *Įsivaizduojamos bendruomenės* (Anderson 1999[1983]) terminai kaip „tauta“ arba per pastaruosius du dešimtmečius smarkiai sukritikuota „kultūra“ (Gupta, Ferguson 1992; Fox, King 2002) yra politizuojami, kaip iš jų padaromi institucionalizuoti identitetai ir kaip jie tampa identiteto politikomis?

Šiandien Lietuvoje ryškiausios „etniškumo“ ir „kultūros“ paradigmos, dominuojančios Lietuvos etnologijoje ir vadinamos vienu – etninių kultūros studijų – vardu, tad būtų ganėtina paprasta tokius disciplinos metmenis traktuoti kaip kuriančius monokultūralizmą, kuris, pasak Cliffordo Geertzo, yra „strateginė identiteto valdymo forma“ (Geertz 1994), ir todėl, atrodytų, labai nesunkiai suteikiantis priskirtinius etninius bei institucionalizuotus identitetus (Čiubrinskas 2008).

Pradėkime nuo nacionalinės etnologijos kaip mokslo disciplinos susiformavimo Lietuvoje ir nuo jos pradžios – gelbstinčios (salvage) etnografijos.

„Gelbstinčioji“ etnografija ir akademinės disciplinos kūrimas

Pasak minėto Ch. Hanno ir vokiečių etnologo Reinhardo Johlerio (Hann 2003a; Johler 2005), etnologija kaip „nacionalinė veikianti antropologija“ Vidurio ir Rytų Europoje neišvengiamai vystėsi kaip disciplina, atsiradusi drauge su tautinės valstybės (*nation-state*) kūrimu Vidurio ir Rytų Europoje. Ji veikė didžiąją dvidešimtojo amžiaus dalį bei įžengė į dvidešimt pirmąjį amžių kaip viena pagrindinių nacionalinio identiteto formavimosi, tautinės valstybės kūrimo ir netgi postkomunistinių nacionalinių atgimimų vadinamojoje naujojoje Europoje disciplinų. Tuo būdu „nacionalinės etnografijos“ (Hann 2003a: 16) apsiribojo vien tik savo pačių tautos / liaudies studijomis. Pirmiausia tai pasireiškė vokiškai kalbančiose šalyse ir netgi atsispindėjo pavadinime *Volkskunde*, pažodžiui – liaudies kūrybos tyrinėjimai. Toks požiūris dažniausiai reiškė suinteresuotumą dokumentuoti „pirmykštę“ vietinę, arba liaudies, kultūrą, randamą ir aprašomą atokesniuose nacionalinių valstybių kaimo regionuose. Tokia iš esmės kraštotyrinė etnografija rėmėsi kultūrine-istorine paradigma ir daugeliu atvejų, vartojant Ernesto Gellnerio terminus, iškilo kaip tokios senos (tradicinės) tautos / liaudies kultūros „gelbėjimo operacija“.

Gellneris tai apibūdina šitaip: „Folkloristai ir etnografai yra suinteresuoti aprašymu, surinkimu, tyrinėjimu ir išsaugojimu ir dažnai žavisi savo pačių tautinėmis (valstietiškomis) kultūromis. Toks požiūris ypač atitinka Europos „trečiosios laiko zonos“ šalis, kurios susidūrė su didžiausiomis problemomis įgyvendinant nacionalistinius vienos kultūros, vienos valstybės principus... Dauguma valstietiškų kultūrų tiesiogiai nebuvo veikiamos normatyvinės aukštosios kultūros... [Kaip to pasekmė] (atotrūkio – V. Č.) ... Nacionalizmas prasidėjo kartu su etnografija, pusiau aprašomąja, pusiau normatyvine kaip kokia **gelbėjimo operacija** [išskirta V. Č.] bei kaip kultūrinė inžinerija greta“ (Gellner 1993[1983]: 115–116).

„Gelbėjimo operacija“ ir kultūrinė „inžinerija“ buvo vadinamojo kultūrinio (etninio), o ne pilietinio (civilinio) nacionalizmo (pasireiškusio, anot Gellnerio, „pirmojoje ir antrojoje Europos laiko juostose“) išraiška (plg. Brubaker 1996). Ji

buvo naudojama pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu, siekiant sukurti normatyvinę tradicinės liaudies kultūros ir paveldo įvaizdį. Iš to buvo formuojama tautotyra – *Volkskunde* tipo nacionalinės etnologijos mokslas. To meto etnologinės studijos Lietuvoje didžiausią dėmesį kreipė į savo šalį, į savo kaimo (valstietišką) kultūrą, ir tyrimai, daugiausiai aprašomieji, buvo atliekami išimtinai vien Lietuvoje.

Jonas Balys (1909–2011), žymiausias Lietuvos tarpukario, o vėliau Lietuvos diasporos JAV etnologas folkloristas, padarė didžiulį žingsnį plėtojant etnologiją šalyje. 1934 metais Vytauto Didžiojo universitete įkūrė tautotyros mokslo katedrą ir sudarė studijų programą. Iš pradžių katedra buvo pavadinta Etnikos, o 1940 m. ją perkėlus į Vilniaus universitetą – Tautotyros katedra (veikė iki 1943 m.). J. Balys vadovavo Lietuvių tautosakos archyvui, kuris kartu su čia leidžiamu, jo paties redaguojamu tarptautiniu *Tautosakos darbu* žurnalu buvo svarbiausias šalyje folkloro tyrimų centras. Be to, jis aktyviai dalyvavo steigiant Lietuvos mokslų akademijos Etnologijos institutą (veikė 1941–1944 m.).

J. Balys gavęs išsimokslinimą tapo tipišku Vidurio ir Šiaurės Europos *Volkskunde* specialistu. Jis studijavo Austrijoje, Grace, daktaratą apgynė Vienos universitete (1932 m.), Wilhelmo Schmidto – istorinio-kultūrinio metodo etnologijoje kūrėjo – aplinkoje. Grįžęs į Lietuvą jis tapo ne tik folkloristikos, bet ir etnologijos (beje, tuo metu šie mokslai nebuvo atsiskykę) pradininku šalyje ir įgijo aktyvaus romantizmo ir evoliucionizmo, dviejų nacionaliniame tyrimų lauke vyraujančių paradigmu, priešininko reputaciją.

J. Balys stengėsi įtvirtinti mokslinio kruopštumo pamatus lietuviškojoje *etnikoje*¹, tačiau sulaukė kritikos iš savo katedros kolegos, evoliucionisto Juozo Baldžiaus Baldausko. Polemika tarp dviejų metodų – evoliucionizmo ir kultūrinio istorizmo – šalininkų galėtų būti laikoma etnologijos brandos ženklu prieškariniame Vytauto Didžiojo universitete, tačiau „gelbstinčioji“ etnografija vis dar buvo pagrindinis laikotarpio bruožas. Vietinis regioninis deskriptyvizmas ir muziejininkystė dominavo Lietuvos etnologijoje ir pagrindiniame, iš esmės kraštotyriminiame to laikotarpio žurnale *Gimtasai kraštas*, kurį leido Šiaulių „Aušros“ muziejus, o ilgamečiu redaktoriumi buvo Peliksas Bugailiškis.

Tokia etnologija (etnografija) kreipė dėmesį į vietinės kultūros istoriją ir daugeliu atvejų buvo susitelkusi į nykstančios kultūros, nykstančių tradicijų fiksavimą, t. y. buvo daromi aprašymai ar surašymai, paprastai vadovaujantis kraštotyriminės medžiagos rinkimo taisyklėmis, kurias dar 1925 m. pavadinimu „Lietuvių

¹ Balys matė *etniką* pirmiausiai kaip liaudies / tautos studijas (tautotyra) ir laikė ją vokiečių *Volkskunde* bei švedų *folklivforskning* atitikmeniu. Jo paties žodžiai: „Jau pats vardas [etnika] rodo, jog tai yra mokslas apie tautas, „tautamokslis“. Etnikos dalis, kuri tyrinėja mus pačius ir artimiausius mūsų kaimynus, tai tautotyra. Tautotyra nori duoti tikrą Europos tautų gyvenimo paveikslą, suprasti išviršinę ir išvidinę kiekvienos tautos esmę jos istorinėje raidoje...“ (Balys 1934).

tautotyros žinių ir senienų rinkimo programa“ (sudarytojas Petras Butėnas) buvo išleidusi Lietuvos kraštotyros draugija. Tokia veikla išties labai panašėjo į kraštotyra, nors ji ir taikė „duomenų lauke rinkimo metodą“, kuris aprėpė žodinius pasisakymus ir klausimynus. Tačiau tai buvo aprašymų ir pasakojimų, surinktų tik lankantis vietose, etnografija, kuri kardinaliai skyrėsi nuo antropologijoje taikytos ilgalaikiu dalyvaujamoju stebėjimu pagrįstos etnografijos. Nepaisant to, tokia nykstančią tradicinę tautos (liaudies) kultūrą gelbstinti etnografija iš užmaršties išgelbėjo didžiulius kultūros paveldo klodus, pripildė archyvus ir muziejus vietinės kultūros kolekcijomis ir suteikė akstiną lokaliųjų monografijų apie atskiras vietas parengimui.

Sovietinė etnologija (etnografija) ir istorizmo paradigmos primatas

Sovietinė Lietuvos okupacija sukėlė drastiškų pokyčių socialinių ir humanitarinių mokslų raidoje. Nuo pat 1944 m. tautotyra buvo pervadinta į *etnografiją*. Tai atitiko dar ikisovietinėje Rusijos imperijoje susiklosčiusią disciplinos nomenklatūrą (ja, beje, sekė ir to meto Rusijoje mokslus baigę lietuvių tautotyryninkai Jonas Basanavičius ir Pelikšas Bugailiškis), apie kurią J. Balys rašė: „Ypač slavų kraštuose etnografija vadinamas ne *etno* ar etninių grupių aprašymas, bet jų civilizacijos bei kultūros lyginamasis tyrinėjimas. Čia etnografija sutampa su etnologija“ (Balys 1939: 1199).

Svarbiausia, kad sovietmečiu etnologija kaip disciplina Lietuvoje buvo „pavožta“ po istorijos mokslu, ji buvo apibrėžta kaip „istorijos mokslų šaka, tyrinėjanti tautų materialinės, visuomeninės ir dvasinės kultūros ypatumus ir jų vystymąsi“ (Vyšniauskaitė 1964: 9). Instituciškai ji taip pat tapo istorijos mokslo šaka, nes nuo pat 1945 m. pagrindiniai etnologijos tyrimai buvo (beje, ir iki šiol) sukonzentruoti tuometinio Mokslų akademijos Istorijos instituto (dab. Lietuvos istorijos instituto) Etnografijos (vėliau – Etnologijos) skyriuje.

Sovietmečiu etnologijos (etnografijos), dažnai traktuojamos kaip papildoma, šalutinė (Skalnik 1990: 184) ar net *pagalbinė* istorijos disciplinos šaka, nesavaranikiškas vaidmuo buvo pagrįstas metodologiškai. Pirmiausia, kaip ir iš kiekvieno to meto socialinio humanitarinio mokslo, iš etnologijos (etnografijos) tyrėjų buvo reikalaujama griežtai remtis marksistiniu-lenininiu istorizmu, kuris vertė juos tyrimų rezultatus įtraukti į beveik organiškai suprantamo stadijinio-santvarkinio evoliucionizmo – sistemiškai pakopomis pažangėjančio vystymosi – universalią visai žmonijai „socialinę tvarką“. Kita vertus, etnografijos, kaip lauko tyrimo metodų praktikavimo, to meto etnologijos disciplinoje neužteko. Kiekvienas etnologas turėjo būti istoriku, t. y. ko ne privalomai remtis rašytiniais dokumentais ir juos analizuoti.

Nepaisant to, dar iš ikisovietmečio atėjęs *lauko duomenų rinkimo* imperatyvas ir toliau dominavo etnologijoje. Jis skatino „rinkti visa, kas sena“ ir puikiai pri-

tapo prie tuo metu vyraujančių evoliucionistinių požiūrių, leidusių ieškoti praeities liekanų dabartyje, nes, žvelgiant klasikiniu evoliucionistiniu aspektu, šios liekanos traktuotos kaip autentiški ankstesnių žmonijos vystymosi stadijų, arba, marksistiškai sakant, santvarkų fragmentai.

Kita vertus, sovietinio laikotarpio etnologija, kaip kad istorija ar bet kuris kitas sovietmečio mokslas, funkcionavo totalitarizmo sąlygomis, nuolat gaudamas užsakymus – temas ir metodologijas – iš vadovaujančiųjų centro institucijų. Pavyzdžiui, nuo 7-ojo dešimtmečio, gavus komunistinės vadovybės nurodymus tyrinėti „socialistinę dabartį“ (Milius 1992), pradėtos vykdyti darbininkų ir kolūkiečių dabarties gyvenimos ir kultūros tyrimų programos pasitelkiant etnosociologinius metodus. 9-ojo dešimtmečio tyrimų akcentas buvo perkeltas į „tradicijų vietos socialistinio gyvenimo būdė“ paieškas, ir etnologija turėjo tapti taikomąja disciplina, tarnauti dominuojančiai ideologijai, reikalavusiai aktyvaus etnologų dalyvavimo kuriant naujas socialistines tradicijas.

„Kultūrinė inžinerija“: socialistinės tradicijos vs etninė kultūra

Leninas apibrėžė sovietinę kultūrą kaip „socialinę savo turiniu, bet nacionalinę savo forma“. Taigi sovietinis režimas sutiko, kad kultūros formos būtų tautinės (žinoma, sankcionuotos „iš viršaus“), tačiau turinys privalėjo būti socialistinis – naujas ir progresyvus. Buvo įvesti griežti apribojimai, kokios konkrečios tradicijų formos yra tinkamos, atrenkant tik tokias formas, kurios savo turiniu nepriekaištingai įtiko sovietinei nomenklatūrai.

Etnologija buvo naudinga dominuojančiai ideologijai ir kultūrinei tradicijų „inžinierystei“ nes turėjo žinių apie „vietines formas“, reikalingas senų, vadinamų religinėmis, tradicijų perkūrimui ir naujų, vadinamų socialistinėmis, tradicijų (pavyzdžiui, sovietinio paso oficialaus įteikimo šešiolikmečiams ar Kovo 8-osios – Moters dienos šventės) sukūrimui. Etnologai kaip tradicinės kultūros žinovai įgijo svarbų „mokslinių patarėjų“ vaidmenį kuriant sovietines tradicijas. Jiems buvo pavesta sukurti tradicinių kultūrinių formų modelį, kuris nepriekaištingai pritaipytų prie naujo socialistinio turinio, t. y. iš jų buvo tikimasi „kultūrinės inžinierystės“.

Dauguma lietuvių etnologų į šį iššūkį sureagavo konformistiškai, formaliai išpildydami režimo nustatytus reikalavimus, tačiau tuo pat metu tvirtai laikėsi tautinio identiteto politikos. Iš tiesų kai kuriems etnologams, ypač folkloristams, buvo būdingas patriotinis uolumas paversti savo discipliną ne tik tinkamu lietuvių tradicinės kultūros tyrinėjimo objektu, bet ir ją palaikyti bei puoselėti. Buvo manoma, jog tiek pats tyrimų objektas – vietinės (liaudies) tradicijos, – tiek analitinė patirtis jas tiriant eina išvien ir kad etnologų profesinė garbė reikalauja moksliskai prisidėti prie lietuviškumo išsaugojimo ne tik „renkant tradicijas“, bet ir traktuojant jas kaip *autentišką* tautinės kultūros paveldą.

Taigi tuo metu etnologų ir folkloristų surinktos ir moksliskai aprobuotos kaip potencialiai autentiškos lietuviškos tradicijos sovietinio laikotarpio etnologijos terminais vadintos „tipiniais ir specifiniais, tradicinės lokalinės ar regioninės kultūrinės bruožais“. Tai buvo veiksmingas simbolinis ginklas ir atsvara socialistinėms – naujoms ir todėl neautentiškoms – tradicijoms.

Toks esencialistinis požiūris į kultūros paveldą, jo rinkimą ir dokumentavimą pasitarnavo kaip to laikotarpio tyrimų strategija. Nors ji buvo grįsta metodologiniu nacionalizmu, tačiau veiksminga priešinant totalitarizmo primestai asimiliacinei politikai², ir prisidėjo prie taikomosios etnologijos bei folkloro krypties atsiradimo.

Žodžiu, viena vertus, manipuliavimas tradicijomis buvo konformistinė veikla, padedanti režimui kurti socialistines tradicijas, kita vertus, anot Gellnerio, tai buvo „kultūrinė inžinierystė“ – senųjų tradicijų rinkimas ir rekonstravimas, vadinamasis atgaivinimas, kas, anot Hobsbawmo ir Rangerio (Hobsbawm, Ranger 1992), galėtų būti įvardinta kaip „tradicijų išradimo“ dalis. Žvelgiant tautinių tradicijų gaivintojų, pvz., folklorinių ansamblių dalyvių, kraštotyrininkų požiūriu, tiek senieji, esantys archyvuose ir muziejuose, tiek ir naujai etnologų surinkti etnografiniai ir folkloro rinkiniai buvo suvokiami kaip „mūsų tautos lobynas“. Į etnografijos tyrinėtojus buvo žvelgiama kaip į kritiškai (bent jau potencialiai), jei ne disidentiškai dominuojančios sovietinės konjunktūros atžvilgiu nusiteikusius, neabejota, jog jie užpildo šį „mūsų lobyną“ patriotinio užsidedimo skatinami.

Toks tradicijų gaivinimo diskursas ir praktikas, ypač sovietmečio pabaigoje, priminė „gelbstinčios“ etnografijos laikus ir savo dvasia buvo romantiniai bei puikiai pritapo prie XX a. 9-ojo dešimtmečio *perestroikos* laikotarpiu vykusių demokratėjimo procesų. Buvo keliama idėja, kad lietuvių tautinė kultūra ir identitetas yra išsiskniję tradicinėje liaudies kultūroje, kurią Norbertas Vėlius, vienas įtakingiausių to meto tautotyrininkų, įvardijo kaip lietuvių, kaip baltų palikuočių, *etninę kultūrą* (Vėlius 1989). Nuo pat XX a. 8-ojo dešimtmečio ir visu pokomunistinių pokyčių laikotarpiu būdamas įtakingiausiu Lietuvos folkloristu ir etnologu Norbertas Vėlius vietoj *liaudies kultūros* sąvokos apie 1990 m. „nukalė“ *etninės kultūros* terminą. Tuo metu sąvoka *etninė kultūra* turėjo trejopą reikšmę. Pirma, ji

² Sovietinio laikotarpio etnologijai iškilo grėsmė tapti lietuvių asimiliacijos į sovietinės Rusijos „tirpstantį katilą“ per jos asimiliacinę 7-ojo dešimtmečio vidurio – 8-ojo dešimtmečio pradžios politiką, kai buvo raginama įgyvendinti Brežnevo „tautų susilieimo“ programą, įrankiu. Komunistų partija įpareigojo etnologus imtis detalių „materialiosios kultūros ir darbo tradicijų, atnešančių progresą ir kuriančių gerovę“ aprašymo, pagrindinį dėmesį nukreipiant į „socialistinės dabarties“ studijas (Milius 1992). Etnografai privalėjo ne tik laikytis istorinio materializmo metodologijos, bet ir parodyti, kad, pavyzdžiui, miesto ir kaimo lietuvių, dirbančių kolektyviniuose ūkiuose (kolūkiuose), gyvenimo būdo ir vartojimo įpročiai yra iš esmės tokie patys kaip ir kitų „brolišių respublikų“ darbininkų, pavyzdžiui, Tadžikistano ar Kirgizijos Centrinėje Azijoje.

žymėjo lietuvių tradicinę liaudies kultūrą; antra, etninės kultūros studijos tapo Lietuvos etnologijos kaip disciplinos tam tikru sinonimu; ir trečia – ji tarnavo kaip nuoroda į profesionalių etnologų saugomas ir rekonstruojamas tradicijas. Naujas terminas buvo masiškai pripažintas *perestroikos* laikais ir „dainuojančios“ revoliucijos metu kaip efektyvi taikomoji disciplina, kaip sovietiniam režimui besipriešinanti režimo primestos socialistinės kultūros alternatyva. Etnologijos discipliną imta vadinti *etninės kultūros studijomis*. Pastarasis pavadinimas posovietiniu laikotarpiu buvo viešai apbruotas vadovėliuose kaip tradicinės lietuvių liaudies kultūros sinonimas: „Naujamajai Lietuvos mokyklai išskyla svarbus uždavinys ugdyti etninę kultūrą, skatinti mokinius pažinti jos reiškinius, mokyti juos vertinti ir tęsti etninės kultūros tradicijas“ (Čepienė 1992: 3).

1990-aisiais Lietuvai atgavus nepriklausomybę ir atkuriant viešąjį gyvenimą terminas „etninė kultūra“ tapo ideologiškai labai svarbia naujove dominuojančiuose lietuvių tautinės kultūros ir identiteto diskursuose. Tai buvo itin akivaizdu viešuosiuose naratyvuose apie „tikrą lietuvišką“ identitetą, o etninės kultūros institucijų tinklas smarkiai išsiplėtė visoje šalyje. Kartu tai buvo tinkamas laikas etnologams „veikti viešai“ visiškai išlaisvėjusiai žiniasklaidai sudarant sąlygas rašyti straipsnius ir viešai kalbėti apie etninę kultūrą, t. y. apie lietuvių senovės mitologiją, ritualus, simbolius ir tradicijas bei per etnologijos ir folkloristikos disciplinas viešai pagrįsti lietuvių kultūros kaip vienos seniausių ir turinčios giliausias šaknis – *etninę kultūrą* – svarbą (plačiau žr. Ciubrinskas 2000; Čiubrinskas 2001; Ciubrinskas 2008).

Ideologinis to pagrindas buvo kultūrinis (etninis) nacionalizmas, kuris produkavo ne tik metodologinį nacionalizmą, bet ir pokomunistinę (pokolonojinę) *gelbstinčią etnografiją* bei monokultūrinę *etninės kultūros studijų* strategiją.

Kita to meto posocialistinė naujovė buvo sociokultūrinė antropologija.

Posocialistinės (ne)permainos: *ancient régime* etnologija ir sociokultūrinė antropologija

Posocialistinė era nemažoje dalyje Vidurio ir Rytų Europos etnologinių (etnografinių) institucijų prasidėjo pavadinimų keitimu. Vietoj etnografijos buvo sugrįžta prie etnologijos termino ir dar šalia to ėmė figūruoti kultūrinė antropologija. Pastarojo pavadinimo atsiradimas bylojo apie faktą, kad antropologija tapo madinga greta kitų vakarietiško mokslo tendencijų. Nors sociokultūrinės antropologijos vakarietiška samprata vis dar buvo mažai pažįstama šiuolaikinėje Vidurio ir Rytų Europoje, tačiau tam tikri politiniai, intelektualiniai ir akademiniai veiksniai nulėmė sociokultūrinės antropologijos populiarumo augimą dvi-dešimtojo amžiaus pabaigos posocialistinių permainų laikotarpiu.

Ne veltui ne tik etnologai, bet ir folkloristai „per naktį“ atsisakė savo identiteto ir pasivadino antropologais. Ankstesnės etnologijos (ar etnografijos, *Volkskunde* ir t. t.) katedros buvo pavadintos etnologijos ir kultūrinės antropologijos departamentais (Godina 2002: 13).

Remiantis slovėnų antropologe Vesna Godina, tendencija prilyginti etnologiją antropologijai yra tiesiogiai susijusi su „pinigų ir galios dilema“ (Godina 2002: 9). Ji tapo madinga ir produktyvi dėl antropologijos etiketės, kuri padeda įgyti prestižą ir pritraukti finansavimą. Naujos įstaigos ir studijų programos suteikia puikią progą pritraukti lėšų tyrimams ir studijoms ir tampa nauju galios šaltiniu per dekanų, vedėjų ir kt. administratorių pozicijas (Godina 2009: 9).

Antropologija, nepaisant jos metodologinių skirtumų nuo etnologijos³, iš tiesų yra mokslas apie *kitą*, jos tyrimų epicentre – *kitoniškumo* paieškos. Kaip teigia Kirsten Hastrup – vietinė (vietinių) antropologija yra tautologija, tai „tarpusavyje prieštaraujanti sąvoka“ (Hastrup 1993: 157). Nepaisant to, Rytų Europoje etnologiniai ir panašūs tyrinėjimai didele dalimi vis dar yra tyrinėjimai „iš vietinių perspektyvos“. Tyrinėjami savo pačių (tradicinę) kultūrą, jie užsiima „vietinės antropologijos“ darymu. Taigi nenuostabu, kad tokios modernios antropologinės paradigmos kaip „antropologija namuose“, ar „namų antropologija“, dažniausiai yra neatpažįstamos Vidurio / Rytų Europos etnologų kaip naujos (Godina 2002). Natūrali vietinių tyrėjų reakcija yra, kad šios naujovės jau yra žinomos. Dėl šios priežasties posocialistinėse valstybėse vyrauja ryški tendencija „perklasifikuoti“ etnologiją ir ją prilyginti antropologijai (Godina 2002: 9). Peteris Skalninkas tokį prilyginimą griežtai kritikuoja, labai aiškiai parodydamas, kad egzistuoja ryškūs skirtumai tarp etnologijos ir antropologijos: „Tie, kurie etnologiją (etnografiją) laiko antropologijos sinonimu ir taip bando parodyti, kad antropologija nėra reikalinga, pervertina istorinių mokslų tradicijos jėgą, nes jiems turi būti žinoma, kad nedarydami skirtumo tarp šių disciplinų jie automatiškai, esant specifinėms Vidurio / Rytų Europos sąlygoms, padeda išsaugoti *ancient régime* (senąjį režimą, sovietinę sistemą – V. Č.)“ (Skalnik 2002: 7–8).

Kaip tokį *ancient régime* išsaugojimo pavyzdį galima pateikti antropologijos ir etnologijos institucionalizavimo atvejus Vytauto Didžiojo universitete. 1990 metais, „dainuojančios“ revoliucijos metu, VDU buvo įkurta Kultūrinės antropologijos katedra. Tai buvo pasiekta lietuvių diasporos JAV ir Kanadoje paramos dėka. Katedros vadovė Liucija Baskauskas (Baškauskaitė) ir trys kiti lietuvių

³Tyrimų struktūra, etnologijos (etnografijos) metodai yra skirtingi nuo antropologinių metodų. Kultūros rinkimo ir užrašymo ekspedicijos, organizuojamos etnologų, priklauso visai kitai metodologijai, palyginti su ilgalaikiais lauko tyrimais, atliekamais antropologų, į kuriuos įeina dalyvaujantis stebėjimas ir kurie reikalauja tarpkultūrinio supratimo. Skirtumas yra ne tik laiko, praleidžiamo tyrimų lauke, atžvilgiu, bet ir turinio, orientacijos bei tyrimų paradigmu, tokių kaip sinchroninis tyrimas, globalūs palyginimai ir konstruktyvistinė kultūros samprata, vartojama antropologų. Ji padeda išvengti tyrėjo susisaistymo su savo kultūra, kultūrinio paveldu, šaknimis ar tradicijomis.

kilmės antropologai iš Jungtinių Amerikos Valstijų ir Kanados padėjo pamatus sociokultūrinei antropologijai Lietuvoje. Vis dėlto nespėjus iki galo sukurti antropologijos programos, po dvejų metų veikimo katedra buvo perkelta iš Socialinių ir Humanitarinių mokslų fakultetą ir perorganizuota integruojant į naujai suformuotą, bet išties seno sukirpimo Etnologijos ir folkloristikos studijų katedrą (Anglickienė, Senvaitytė 2001). Šis žingsnis buvo pastanga prisiderinti prie tuo metu šalyje dominavusios etnonacionalistinės švietimo politikos, paremtos daugiausia gausiais N. Vėliaus rašiniais. Vienas aukštai vertinamas to laikmečio folkloristas taip pakomentavo šį sprendimą: „Nereikia mūsų mokyti apie Afriką: daug svarbiau yra išmokyti apie mūsų pačių tradicijas. Dar daugiau, mes turėtume skubėti tyrinėti savo tradicijas, nes jos yra nykstančios, o ankstesnis, sovietinis, režimas tam trukdė“⁴. Kodėl antropologija atsidūrė opozicijoje?

Kosmopolitinė antropologija. Ar reikalinga ši naujovė?

Etnonacionalistinė ideologija ir nacionalinės valstybės atkūrimo politika 10-ojo dešimtmečio pradžioje paskatino tokių lituanistinių disciplinų kaip Lietuvos istorija, kalba, etnologija ir folkloras suklestėjimą, sustiprindama jų, kaip identiteto kertinių akmenų, vaidmenį. Anot žinomo lietuvių diasporos antropologo Romo Vaštoko (daktarata apgynusio Kolumbijos universitete, kultūrinio materialisto Marvino Harrisio aplinkoje), gyvenusio Lietuvoje pastarųjų dvidešimties metų socialinių pokyčių laikotarpiu ir profesoriavusio Vilniaus ir Vytauto Didžiojo universitetuose, Lietuvoje pernelyg kritiškai vertinamos globalizuojančios disciplinos, tokios kaip antropologija, dėl jų buvimo tautiškai nefokusuotomis. Dominuoja ksenofobinė ir kartais arogantiška nuostata antropologijos atžvilgiu. Toks požiūris kyla iš bendro supratimo, jog kultūra yra intelektualinis pasiekimas, ir/arba dėl to, kad pastaroji yra painiojama su tautine – etnine kultūra (Vastokas 2005).

Tokia priešprieša kosmopolitinei antropologijai suteikia galimybę tradiciją turinčioms disciplinoms monopolizuoti kai kurias pagrindines socialinių mokslų kategorijas, pvz., „etniškumą“, „kultūrą“ ir t. t. Pavyzdžiui, jau nuo 10-ojo dešimtmečio pradžios naujai sukurtas etnologijos disciplinos pakaitalas – lietuvių etninės kultūros studijos – buvo panaudotas dviejų Lietuvos universitetų studijų programoms pavadinti (Vilniaus pedagoginiame universitete bei Vytauto Didžiojo universitete). *Etninės kultūros* terminologija vis dar tebėra populiariausia kompetencijos sritis, kuria etnologija ir folkloristika yra apibrėžiamos kaip disciplinos šiandieninėje Lietuvoje. Šitaip koncentruojamasi į etniškume glūdinčios *kultūros* (neretai suprantamos kaip monokultūra) studijavimą.

⁴ Iš Leonardo Saukos pasisakymo diskusijoje. Atviros Lietuvos fondo diskusija: „Ar reikia Lietuvai sociokultūrinės antropologijos“. Vilnius, 1999 m. gegužė.

Tai gali iliustruoti pastangos įsteigti sociokultūrinės antropologijos mokslą Lietuvoje. 1999 m. Vilniuje Atviros Lietuvos fondo buvo organizuotos apskritojo stalo diskusijos, pavadintos „Ar Lietuvai reikalinga sociokultūrinė antropologija?“ Vedėjui iškėlus klausimą: „Ar negalėtų lietuvių etnologai daryti to paties, ką ir antropologai?“ dalyvių nuomonės išsiskyrė. Sociokultūrinė antropologija diskutuojančiųjų buvo palaikyta nauju mokslu, neturinčiu jokių tradicijų nacionalinio mokslo vystymosi aplinkoje. Vienas iš diskusijos dalyvių, pagrindinės folkloro tyrimų institucijos šalyje vadovas, paklausė: „Ar mums tikrai reikalinga ši naujovė? Argi mes nesame pajėgūs pasiekti užsibrėžtus tikslus esamuose tyrimų laukuose ir institucijose, naudodami turimus išteklius ir studijas?“⁵

Šios nuostatos jokių būdu nėra visuotinai priimtose, tačiau pasitikėjimo sociokultūrine antropologija kaip atskira disciplina Lietuvos akademiniame pasaulyje stoka akivaizdi. Tai atsiranda dėl to, kad, kaip minėta, iki 1990 metų šalyje ji buvo beveik nežinoma, nebuvo ugdomi antropologijos specialistai, nebuvo atliekami antropologiniai lauko tyrimai. Nors jau nuo 10-ojo dešimtmečio pradžios užsienio antropologai „atrado“ Lietuvą kaip šalį, kurioje galėtų atlikti savo lauko tyrimus, ir pirmąjį nepriklausomybės dešimtmetį čia dirbo: vienas antropologas iš Japonijos, keturi iš Jungtinių Amerikos Valstijų, du iš Kanados, du iš Danijos ir vienas iš Vokietijos. Jie tyrinėjo posocialistinės socialinės transformacijos procesus; ekonominių ir moralinių veiksnių susidūrimą Gariūnų turguje; bandė išsiaiškinti Lietuvos karaimų etninę identitetą; domėjosi kintančiais lyčių vaidmenimis religinėse mažumose; analizavo „naujų turtingųjų“ fenomeną Vilniuje; tyrė socialinės atminties ir teisinio pliuralizmo sąveiką Kuršių Nerijoje. Kai kurių šių tyrimų pagrindu buvo apgintos daktaro disertacijos Kopenhagos, Konkordijos (Monrealis), Pitsburgo (JAV) ir Humboldto (Berlynas) universitetuose.

Nors, kaip minėta, išėvijos lietuviai buvo pirmieji, jau 1990 m. pradėję dėstyti antropologiją VDU (L. Baskauskas-Baškauskaitė, Arvydas Žygas, Raimondas Sidrys), o R. Vaštoka dar 1989 m. skaitė antropologijos kursą Vilniaus universiteto doktorantams, tačiau pirmoji antropologijos studijų programa radosi tik trečiojo tūkstantmečio pradžioje. 2003 m. suorganizavus pirmąją tarptautinę Baltijos antropologų konferenciją, kurioje dalyvavo mokslininkai iš visų Šiaurės bei Baltijos šalių, taip pat iš Anglijos, Kanados ir JAV, jos dalyviai (tarp jų – pasaulyje žinomi antropologai Jonathanas Friedmanas ir Chrisas Hannas) visapusiškai palaikė konferencijos organizatorių subrandintą idėją įkurti antropologijos studijas Baltijos šalyse pradėdant nuo Lietuvos (Hann 2003b). Baigiamajame apskritojo stalo pasitarime VDU Sociologijos katedros atstovė pasiūlė sukurti socialinės antropologijos programą šiame universitete. Ji buvo sukurta 2004 m. R. Vaštoko ir šių eilučių autoriaus (Čiubrinskas 2005), padedant sociologei Jolantai Kuznecovienei.

⁵ Iš Leonardo Sauko pasisakymo diskusijoje.

Antropologiniams ir tarpdisciplininiais tyrimams vykdyti 1998 m. Šiaulių universitete Gintauto Mažeikio iniciatyva įsteigtas Kultūrinės antropologijos centras (veikė iki 2010 m.). 2005 m. VDU įkurtas Socialinės antropologijos centras, kuris inicijuoja ir įgyvendina nacionalinius ir tarptautinius antropologinius bei tarpdisciplininius tyrimus ir priima tarptautinių tyrinėtojų vykdomus projektus. Dabartiniai Lietuvos mokslininkai, dirbantys sociokultūrinės antropologijos srityje, tiria transnacionalizmą, migraciją, socialinę atskirtį ir etnines mažumas, analizuoja politinės antropologijos, religijos antropologijos, čiabuvių (autochtonų), taip pat rizikos visuomenės, ekonominės antropologijos bei medicininės antropologijos problematiką.

Optimizmas dėl antropologijos ateities Lietuvoje remiasi jaunesniąja karta. Keli lietuviai, studijavę antropologiją užsienyje ir ten apgynę disertacijas, grįžo į Lietuvą (Kristina Šliavaitė iš Švedijos, Donatas Brandišauskas iš Jungtinės Karalystės). Dar keli jų (Gediminas Lankauskas, Neringa Klumbytė ir Jurgita Saltanavičiūtė), apgynę antropologijos daktaratus Šiaurės Amerikoje, ten ir dirba. Dar du – Neringa Lubinienė ir Darius Daukšas – gynėsi savo antropologines disertacijas Lietuvoje, tačiau, čia nesant antropologijos doktorantūros, gavo sociologijos laipsnius. Šiuo metu šeši doktorantai tęsia savo antropologines doktorantūros studijas užsienyje ir dar antra tiek jų – Lietuvoje. Tai teikia vilčių disciplinos raidai ateityje.

Apibendrinant tai, kas pasakyta, pažymėtina, kad Chrisas Hannas epistemologinį dviejų tautą(as) studijuojančių disciplinų: etnologijos ir antropologijos *modus vivendi* siūlo aiškinti kaip „metodologinį pliuralizmą“ (Hann 2006). Toks požiūris pastebimas neseniai atliktuose Ullricho Kockelio (Olsterio universitetas, Šiaurės Airija) etnologiniuose regionistiniuose tyrimuose, paremtuose lietuviška medžiaga, kur Lietuva yra vaizduojama kaip „permąstytos“ Europos dalis (Kockel 2010), taip pat posocialistinės Lietuvos visuomenės „gero gyvenimo“ studijose, atliktose vokiečių etnologės iš Humboldto universiteto Berlyne Astos Vonderau (Vonderau 2009), ir daugelyje kitų barų. Europos etnologijos bei „antropologijos namie“ paradigma taikančios sociokultūrinės antropologijos plėtra leidžia tikėtis dar glaudesnio abiejų disciplinų bendradarbiavimo. Geras to pavyzdys – jau antrą dešimtmetį skaičiuojantis ir tarpdisciplininį bendradarbiavimą propaguojantis žurnalas *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos*, leidžiamas Lietuvos istorijos instituto.

Literatūra

Anglickienė Laimutė, Senvaitytė Dalia. 2001. Etninės kultūros vagos gilėja, *Darbai ir dienos* 25: 292–94.

Anderson Benedict. 1999[1983]. *Įsivaizduojamos bendruomenės: apmąstymai apie nacionalizmo kilmę ir plitimą*. Vilnius: Baltos lankos.

Balys Jonas. 1934. Lietuvių tautytyros reikalu, *Akademikas* 16.

- Balys Jonas. 1939. *Etnologija, Lietuviškoji enciklopedija* 7: 1199. Kaunas: Spaudos fondas.
- Brubaker Rogers. 1996. *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Buchowski Michal. 2004. Hierarchies of Knowledge in Central-Eastern European Anthropology, *Anthropology of East Europe Review* 22(1): 5–14.
- Čiubrinskas Vytis. 2000. Revival of Tradition for the Reconstruction of Identity, *Folk. Journal of Danish Ethnographic Society* 42: 19–40.
- Čiubrinskas Vytis. 2008. Challenges to the Discipline: Lithuanian Ethnology between Scholarship and Identity Politics, Nic Craith M., Kockel U., Johler R. (eds.). *Everyday Culture in Europe: Approaches and Methodologies*: 101–118. Aldershot: Ashgate Publishing Ltd.
- Čepienė Irena. 1992. *Lietuvių etninės kultūros istorija*. Kaunas: Šviesa.
- Čiubrinskas Vytis. 2001. Sovietmečio iššūkiai Lietuvos etnologijai: disciplina, ideologija ir patriotizmas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 1(10): 99–117.
- Čiubrinskas Vytis. 2005. The First Program in Anthropology in the Baltic States at Vytautas Magnus University in Kaunas, Lithuania, *EASA Newsletter* 39: 6–10.
- Čiubrinskas Vytis. 2008. Tautinio identiteto antropologinio tyrinėjimo klausimai, Čiubrinskas V., Kuznecovienė J. (sud.). *Lietuviškojo identiteto trajektorijos*: 13–25. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
- Fox Richard, King Barbara. 2002. *Anthropology beyond Culture*. London: Berg.
- Geertz Clifford. 1994. *Primordial Loyalties and Standing Entities: Anthropological Reflections on the Politics of Identity*. Collegium Budapest, Institute for Advanced Study, Public Lecture Series. Budapest.
- Gellner Ernest. 1993[1983]. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell Publishers.
- Godina Vesna. 2002. From Ethnology to Anthropology and Back Again: Negotiating the Boundaries of Ethnology and Anthropology in Post-Socialist European Countries, Skalnik P. (ed.). *A Post-Communist Millennium: the Struggles for Sociocultural Anthropology in Central and Eastern Europe*: 1–22. Prague: Set Out.
- Gupta Akhil, Ferguson James. 1992. Beyond 'Culture': Space, Identity, and the Politics of Difference, *Cultural Anthropology* 7(1): 6–23.
- Hann Chris. 2003a. *The Anthropology of Eurasia in Eurasia*. Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers 57. Halle / Saale.
- Hann Chris. 2003b. Three Levels of Cosmopolitanism in Anthropology, *The First Baltic States Anthropology Conference. Books of Abstracts*: 11–12. Vilnius: Vilnius University Press.

Hann Chris. 2006. Nation and Nationalism in Central and Eastern Europe, Delanty G., Kumar K. (ed.). *The Sage Handbook of Nationalism*: 399–409. London: Sage.

Hann Chris et al. (eds.). 2007. *Anthropology's Multiple Temporalities and its Future in Central and Eastern Europe. A Debate*. Max Planck Institute for Social Anthropology Working Papers 90. Halle / Saale.

Hann Chris, Sarkany Mihaly, Skalnik Peter (eds.). 2005. *Studying Peoples in the People's Democracies. Socialist-era Anthropology in East-Central Europe*. Berlin: LIT Verlag.

Hastrup Kirsten. 1993. Native Anthropology: a Contradiction in Terms?, *Folk. Journal of Danish Ethnographic Society* 35: 147–161.

Hobsbawm Eric, Ranger Terence (eds.). 1992. *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hofer Tomas. 1968. Anthropologists and Native Ethnographers in Central European Villages: Comparative Notes on the Professional Personality of Two Disciplines, *Current Anthropology* 9(4): 311–315.

Johler Reinhard. 2005. Local Europe. The Production of Cultural Heritage and the Europeanisation of Places, *Acta Ethnographica Hungarica* 50(1): 3–7.

Kaschuba Wolfgang. 2003. Praeities istorizavimas? Praeities konstravimas ir dekonstravimas, *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 3(12): 11–29.

Kockel Ullrich. 2010. *Re-Visioning Europe. Frontiers, Place Identities and Journeys in Debatable Lands*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.

Milius Vacys. 1992. Etnografijos pasiekimai ir rūpesčiai, *Liaudies kultūra* 2(23): 10–23.

Skalnik Peter. 1990. Soviet *Etnografija* and the National(ities) Question, *Cahiers du Monde russe et soviétique* 31(2–3): 183–192.

Skalnik Peter (ed.). 2002. *A Post-Communist Millennium: the Struggles for Socio-cultural Anthropology in Central and Eastern Europe*. Prague: Set Out.

Smith Anthony D. 1994. *Nacionalizmas XX amžiuje*. Vilnius: Pradai.

Stocking George. 1982. Afterword: a View from the Center, *Ethnos* 47(1–2): 172–186.

Vastokas Ron. 2005. From Glasnost to NATO: Retired and Restless in a Post-Soviet State, *Trent University Newsletters* 2: 14–16.

Vėlius Norbertas. 1989. *Lietuvių etninės kultūros draugijos įstatai ir darbo programa*. Vilnius: Mokslinis metodinis kultūros centras.

Verdery Catherine. 2007. 'Franglus' Anthropology and East European Ethnography. The Prospects for Synthesis, *Sociologicky Casopis / Czech Sociological Review* 43(1): 204–208.

Vyšniauskaitė Angelė (red.). 1964. *Lietuvių etnografijos bruožai*. Vilnius: Valskybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla.

Vonderau Asta. 2009. Models of Success in the Free Market: Transformations of the Individual Self-Representation of the Lithuanian Economic Elite, Schroeder I., Vonderau A. (eds.). *Changing Economies and Changing Identities in Postsocialist Eastern Europe*: 111–128. Berlin: LIT Verlag.

Ethnology and Sociocultural Anthropology in Lithuania: from Salvage Ethnography to Cosmopolitan Anthropology

Vytis Čiubrinskas

Summary

As has been remarked by everyone who has written on the developments of field research in Central and Eastern Europe (Hofer 1968; Stocking 1982; Gellner 1993[1983]; Skalnik 2002; Hann 2003a; Hann, Sarkany, Skalnik 2005; Hann et al. 2007; Verdery 2007), there are two disciplines engaged – sociocultural anthropology and ethnology. Distinction between the two disciplines is made on ideological grounds and political concerns. As George Stocking (1982) quoted by Hann (Hann, Sarkany, Skalnik 2005: 6) has noticed, it is a distinction between “nation-building” and “empire-building” anthropologies. This distinction is well elaborated by Catherine Verdery (Verdery 2007), who points out that both disciplines are touched, if not designed, by colonialism.

It is particularly important, therefore, to explore the arena of debate of how different systems of knowledge shaped the discipline(s). The Lithuanian case could be exemplified by the “ethnicity” and “culture” paradigms, predominant in Lithuanian ethnology, where these are unified under the name of “ethnic culture studies”. It is quite easy to reveal such a profile of the discipline as producing monoculturalism, which, according to Clifford Geertz, is “a strategic form of identity politics” which (Geertz 1994), at the same time, provides prescribed ethnic and institutionalized identities (Čiubrinskas 2008).

The focus of this paper, therefore, is on the actual disciplinary developments in the fields of ethnology and anthropology, how these disciplines are rooted and/or shaped by the institutional policies as well as influenced by the ideologies of the particular periods. It also aims at delineating the encounter of the two disciplines as backed up by “identity politics” as well as distinct methodologies and epistemologies used in field research. It is primarily based on data obtained

from informants who have been particularly close to, or even participants, in the vagaries of the rise and fall of ethnology and anthropology in Lithuania. My own experience of participation in the local circles of professional ethnology and anthropology, including the research institute, museum and university, should enable me to provide “the participant’s point of view”.

National ethnology and sociocultural anthropology, taken as separate disciplines, are of different nature and of different usage. The former, in most cases was(is) “acting on behalf of the nation” (Kaschuba 2003), from “salvage operation and cultural engineering” (Gellner 1993[1983]), during the period of the 19th Century nation-building, through the “ethnification” and cultural-ethnic nationalism of the collapse of communism period of the Singing Revolutions. Such a “salvage operation” and cultural “engineering” was used during the period of the first Lithuanian Republic to build a “normative” image of traditional folk culture and heritage: an “ethnography” focused on local culture history and, in many ways, busy in documenting traits and patterns of “traditions” which were “disappearing” or were expected to disappear in the near future. Its “method” was the “gathering of data in the field”, consisting of verbal statements and interviews with seated informants based on questionnaires. The outcome was a kind of ethnography of descriptions and accounts, treated as valid information blocks (data) on which to make subsequent generalizations. Such research strategy also filled up archives and museums with local culture collections and provided an excellent impulse for publications of local history monographs.

During the Soviet occupation of Lithuania, the field of ethnology was re-named into *Etnografija* and defined as “a branch of history which studies the peculiarities and development of the material, social and spiritual cultures of the peoples” (Vyšniauskaitė 1964: 9). Nevertheless, the imperative of *collecting* continued to dominate the field. It fitted well within the dominant evolutionist perspective as it advocated the search for antiquities, relics or survivals into the present.

On the other hand, Ethnology (ethnography) of the Soviet period functioned also as an applied discipline serving the dominant ideology that required an active participation of ethnologists (ethnographers) in the “creation of new, socialistic traditions”. Ethnologists, therefore, became instrumental in the creation of Soviet traditions by providing a resource of particular knowledge and also “scientific advice” in creating a normative image of the “traditional” cultural forms well adapted to the new-socialist content.

Most of the Lithuanian ethnologists, formally fulfilling the requirements set by the regime, at the same time adhered to anti-establishmental identity politics. Actually, it was a nationalist zeal among some ethnologists and, even more, among the folklorists, to make their discipline(s) relevant to the “nurture” of

the Lithuanian traditional culture. The professional promise was to perpetuate Lithuanian ethnography and folklore by “collecting traditions” and treating those collections as *authentic* resource of folk/national traditions.

This manipulation and “social engineering” of tradition was part of the revivalist reconstructions of the “ancient tradition” and/or even “invention of tradition”. From the revivalist point of view, the ethnographic and folklore collections were viewed as if they were a repository or the “treasury of the nation”. Those who were engaged in ethnographic studies were considered to be at least critical of, if not dissenting from, the dominant Soviet regime, and aspired to fill the “treasury” with items collected under patriotic zeal. On the other hand, those engaged in the local history studies, as well as the folklore performers of folklore ensembles, were expected to reflect upon the traditions performed i.e. folk songs sung as cherishing the *national spirit* in ways that would inspire their audiences to retain traditions and to facilitate their *revival* (Ciubrinskas 2000).

Such revivalism fit well into the processes of democratization of the Perestroika period of the late 1980s. It embraced the idea of the Lithuanian national culture and identity rooted in the traditional folk-culture. This was the imperative time for ethnologists to “act public” and to respond to the many requests from the increasingly more and more overt media to write articles or speak out on the issues of the so-called “ethnic culture”: ancient Lithuanian mythology, rituals, symbols and traditions. At the same time, there was a public interest in ethnology and folklore as disciplines able to seek out the “most authentic”, oldest and deepest roots of the Lithuanian culture, namely *ethnic culture*.

The “Singing Revolution” period itself displayed the effectiveness of Lithuanian ethnology as an applied discipline and as scholarship that had resisted the Soviet regime and produced the field of *ethnic culture* as its substitute. The discipline of Ethnology was almost renamed as *ethnic culture studies*. The latter designation was also approved in the new post-Soviet school manuals as a synonym for traditional Lithuanian folk culture.

At the same time, the novel discipline of Social and Cultural Anthropology appeared. It was a novelty, a “product of Westernization”, which, in most cases, came to the region during post-socialist change, a postcolonial and cosmopolitan study of the global human condition in comparative and holistic perspectives. In the Western sense, in many parts of contemporary Central and Eastern Europe it was still little known territory. Thus, in the era of post-socialism, quite a few East/Central European ethnological (former ethnographic) institutions changed their names into *ethnology and cultural anthropology*. The new label recognizes the fact that anthropology has lately become fashionable along with other trends in Western scholarship.

The tendency to equate ethnology with anthropology, according to the Slovenian anthropologist Vesna Godina, is directly linked to the “money and power dilemma” (Godina 2002: 9). According to Ron Vastokas, a Lithuanian diaspora anthropologist who lived and worked as a university professor in Vilnius and Kaunas during the last twenty years, anthropology in Lithuania lacks conformity. Xenophobic and often arrogant attitudes towards anthropology are prevalent. These are rooted in the general perception that “culture” is an intellectual achievement and/or is often confused with the national “ethnic culture” (Vastokas 2005).

The efforts taken to establish a Department of Anthropology at Vytautas Magnus University in Kaunas in 1990, with support from the Lithuanian diaspora in the USA and Canada, is a good case in point. The head of the Department, Liucija Baskauskas, and three other anthropologists of Lithuanian background, from the US and Canada, started a programme of instruction in cultural anthropology. However, before the program was fully established, after two years of operation, the Department was re-structured and “integrated” into the newly-formed, but actually old fashioned, *Volkskundliche* department of Ethnology and Folklore Studies (Anglickienė, Senvaitytė 2001). It was a step towards conformity with the predominantly ethnonationalist educational politics in the country at the time actively urged, for example, by the prominent scholar Norbertas Vėlius. Another highly placed folklorist of the period Leonardas Sauka commented on the decision suggesting that: “We don’t need to be taught about Africa: there is an urgent need to learn about our traditions instead. Even more so, we should learn more about our traditions because they are dying and the former Soviet regime was not in favor of their study”.

Another example of xenophobic attitude comes from a round-table discussion held by the George Soros Foundation in Vilnius in 1999 titled “Does Lithuania need Sociocultural Anthropology?” The question raised by the moderator: “Couldn’t Lithuanian ethnologists do what anthropologists do?” implied an equivalence between “home-bred” ethnology and “cosmopolitan” anthropology. Sociocultural anthropology was perceived a novelty, a field of scholarship with no “tradition in the spectrum of national science development”. One of the participants, head of the leading folklore research institution in the country Sauka questioned: “Do we really need this novelty? Are we not capable of achieving these proposed aims within existing research fields and institutions and within existing resources and researches?”

These attitudes are by no means universal. Despite the demise of sociocultural anthropology at Vilnius University, the first ever international conference of Baltic anthropologists: “Defining Ourselves: Establishing Anthropology in the Baltic States” was organized there in 2003. Its participants, including keyno-

te speakers Jonathan Friedman and Chris Hann urged for the establishment of anthropology in the Baltic States. It was suggested that Lithuania take a lead.

At the concluding round table, the representative from the Sociology Department at Vytautas Magnus University in Kaunas offered to host a program in Social Anthropology. It was there that a new program was developed in 2004.

Optimism about the future of anthropology in the country rests on the younger generation. A few Lithuanian doctoral students, Kristina Šliavaitė (PhD Lund University) and Donatas Brandišauskas (PhD Aberdeen University), studied abroad and returned to teach anthropology in Lithuania. Local postgraduates, Neringa Liubinienė, Darius Daukšas defended their dissertations and received degrees in Sociology, at Vytautas Magnus University in Kaunas, using anthropological perspectives. There is no doctoral program in anthropology in the country. Others continue their doctoral programs in anthropology abroad. The current situation in anthropology provides hope for the discipline's future, after earlier unsuccessful attempts to secure its position in Lithuanian academia, in training professionals to address the multitude of issues in a society undergoing strains of fundamental change and searching for a new structures and stability.

The epistemological *modus vivendi* for the above two research streams is depicted by Christopher Hann as "methodological pluralism" (Hann 2006). It gains recognition and is evident in the recent research issues based on Lithuanian materials, first by Ullrich Kockel from Northern Ireland where Lithuania is portrayed as part of "re-visioned" Europe (Kockel 2010) and also in "good-life" studies of post-socialist Lithuanian society done by Berliner ethnologist Asta Vonderau (Vonderau 2009).

Gauta 2011 m. spalio mėn.